

Paweł Gała

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-5446-3436

pawel.gala@us.edu.pl

Ochrona prawna tradycyjnej wiedzy rolniczej dotyczącej zasobów genetycznych

STRESZCZENIE

Tradycyjna wiedza, w tym dotycząca zasobów genetycznych żywych organizmów, w szczególności roślin, odgrywa niezwykle istotną rolę także w rozwoju współczesnej nauki i współczesnego przemysłu. Skłania to do podjęcia rozważań dotyczących potrzeby, zakresu oraz modelu ochrony prawnej takiej wiedzy, zarówno dla potrzeb społeczności, które wiedzę taką tworzą i kultywują, jak i dla szeroko pojmowanego dobra ogółu. Artykuł obejmuje analizę międzynarodowych regulacji prawnych poświęconych problematyce ochrony tradycyjnej wiedzy, ze szczególnym uwzględnieniem wiedzy związanej z zasobami genetycznymi, a także prac prawotwórczych w tej dziedzinie. Rozważania dotyczą kwestii kształtowania się siatki pojęciowej takich norm prawa oraz fundamentów ochrony prawnej tradycyjnej wiedzy, zwłaszcza argumentacji dotyczącej potrzeby takiej ochrony. Przedstawiono też podstawowe rodzaje praw własności intelektualnej, które mogą stanowić podstawę ochrony prawnej tradycyjnej wiedzy.

Słowa kluczowe: tradycyjna wiedza; zasoby genetyczne roślin; prawa własności intelektualnej; ochrona prawna odmian roślin

WPROWADZENIE

Społeczności lokalne i tubylcze, żyjąc w określonym otoczeniu społecznym, geograficznym i przyrodniczym, przez pokolenia pozyskiwały, utrzymywały, wykorzystywały i przekazywały swoim następcom określoną wiedzę. Wiedza ta ułatwiała egzystowanie w danych warunkach, a niejednokrotnie była w tym celu niezbędna. Współcześnie zwykło się ją określać jako tradycyjną¹ pomimo tego, że także obecnie odgrywa ona w wielu społeczeństwach, zwłaszcza w krajach rozwijających się, ważną rolę w kluczowych sferach życia, takich jak bezpieczeństwo żywnościowe, rolnictwo czy też leczenie.

Do niedawna cywilizacje Zachodu nie dostrzegały żadnych wartości w tradycyjnej wiedzy. Przedkładały nad nią zdobycze nowoczesnej nauki i techniki. Jeżeli już przedstawiciele krajów rozwiniętych postanawiali korzystać w jakimś zakresie z dorobku tradycyjnej wiedzy, to nie poczuli się z tego tytułu do jakichkolwiek zobowiązań wobec jej twórców czy społeczności, które wiedzę taką opracowywały, wykorzystywały, kultywowały i wreszcie udoskonalaly. Co więcej, rozwój współczesnej cywilizacji bardzo często przyczyniał się do utraty tradycyjnej wiedzy, czy to poprzez jej wypieranie, czy też poprzez bierną zgodę na jej zanikanie w wyniku zmian środowiskowych, kulturowych bądź społecznych.

Stopniowo zainteresowanie świata zachodniego tradycyjną wiedzą zaczęło rosnać. Stało się to za sprawą naukowców i przedsiębiorców, którzy dostrzegli, że elementy tradycyjnej wiedzy w połączeniu z nowoczesną nauką i techniką są w stanie rozwiązywać współcze-

¹ C.M. Correa, *Traditional Knowledge and Intellectual Property: Issues and Options Surrounding the Protection of Traditional Knowledge*, Geneva 2001, s. 3.

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

sne problemy również w krajach rozwiniętych². W ten sposób zaczęła być ona postrzegana jako cenne źródło informacji. Nawet wówczas jednak, w kręgu kultury zachodniej, tradycyjną wiedzę zaliczano do domeny publicznej³, a więc jako swobodnie dostępną dla każdego bez obowiązku ponoszenia jakichkolwiek ciężarów czy zobowiązań wobec jej twórców. Podejście takie musiało prowadzić do podejmowania działań obejmujących także zawłaszczanie dorobku tradycyjnej wiedzy dla celów komercyjnych.

Praktyka taka spotkała się ze sprzeciwem tak społeczności tubylczych, jak i krajów rozwijających się, w których tradycyjna wiedza powstawała, jest zachowywana oraz ma istotne znaczenie społeczne i gospodarcze. Społeczności takie w coraz większym zakresie apelowały (zwłaszcza do organizacji międzynarodowych) o uznanie ich praw do tradycyjnej wiedzy, poszanowanie tych praw oraz stworzenie mechanizmów służących ich ochronie.

PRAWO MIĘDZYNARODOWE W OCHRONIE TRADYCYJNEJ WIEDZY

Pierwszą próbę opracowania i wdrożenia międzynarodowej regulacji prawnej dotyczącej ochrony tradycyjnej wiedzy podjęła Światowa Organizacja Własności Intelektualnej (WIPO)⁴. W 1978 r. podczas spotkania zarządu WIPO podniesiono, że pomimo obaw krajów rozwijających się, dotyczących potrzeby ochrony folkloru, nie podjęto dotychczas żadnych realnych działań celem sformułowania w tym zakresie jakichkolwiek standardów prawnych⁵. W następstwie powyższej konkluzji WIPO oraz UNESCO⁶ utworzyły grupę roboczą, która opracowała i przedłożyła Komitetowi Ekspertów Rządowych tzw. Modelowe przepisy dotyczące krajowych regulacji w zakresie ochrony folkloru przed nielegalną eksploatacją oraz innymi formami naruszeń. Komitet przyjął to opracowanie w 1982 r. w Genewie, a propozycja ta miała stać się podstawą dla ukształtowania międzynarodowej konwencji dotyczącej ochrony folkloru⁷. Dokument przewidywał wprowadzenie procedury autoryzacji wykorzystania dorobku folklorystycznego dla celów rynkowych przez podmioty nienależące do lokalnej społeczności, a także obowiązek wskazywania źródeł dorobku folklorystycznego wykorzystywanego dla celów zarobkowych przez takie podmioty. Jednocześnie zakładał przyjęcie regulacji prawnych mających na celu ochronę przed wprowadzaniem w błąd opinii publicznej

² M. Girsberger, *Intellectual property rights and traditional knowledge: Background, terminology and issues arising*, [w:] *Methods for Risk Assessment of Transgenic Plants, IV. Biodiversity and Biotechnology*, eds. K. Amman, Y. Jacot, R. Braun, Basel 2003, s. 76 i przywołana tam literatura.

³ Szerzej na temat domeny publicznej zob. P. Potakowski, *Nowa definicja domeny publicznej w prawie polskim*, [w:] *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Lublin 2013; T. Garnicz, *Domena publiczna – obszar wolności*, [w:] *Domena publiczna – troska...*

⁴ Światowa Organizacja Własności Intelektualnej (World Intellectual Property Organization – WIPO) to jedna z wyspecjalizowanych organizacji ONZ, ustanowiona w 1967 r. z siedzibą w Genewie, zajmująca się koordynacją i tworzeniem regulacji prawnych dotyczących systemu ochrony własności intelektualnej, a także świadczeniem pomocy prawnej i technologicznej. Zob. *Inside WIPO*, www.wipo.int/about-wipo/en [dostęp: 10.10.2020].

⁵ International Bureau of WIPO, *The Protection of Expressions of Folklore: The Attempts at International Level*, <http://itt.nissat.tripod.com/itt9903/folklore.htm> [dostęp: 11.02.2020].

⁶ Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) to jedna z wyspecjalizowanych organizacji ONZ, zajmująca się wspieraniem współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki. Zob. *UNESCO in brief – Mission and Mandate*, <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> [dostęp: 17.02.2020].

⁷ *Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions*, www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/unesco/unesco001en.pdf [dostęp: 12.02.2020].

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

poprzez dopuszczanie się obrotu podrobionymi przedmiotami jako dziełami folklorystycznymi oraz poprzez publiczne wykorzystywanie zniekształconego lub okaleczonego dzieła folklorystycznego w sposób naruszający interesy kulturowe danej społeczności. Projekt nie uzyskał jednak poparcia na forum ogólnym UNESCO/WIPO i został odrzucony w grudniu 1984 r. przede wszystkim na skutek interwencji przedstawicieli krajów wysoko rozwiniętych. Przerwywając prace zmierzające do powołania międzynarodowej konwencji dotyczącej ochrony folkloru, wskazano na brak technicznych możliwości identyfikowania źródeł folkloru oraz na spory o te źródła pomiędzy poszczególnymi społecznościami, a czasem nawet krajami.

Kolejną, udaną tym razem, międzynarodową inicjatywą zmierzającą do ochrony tradycyjnej wiedzy była nowelizacja Międzynarodowego porozumienia w sprawie genetycznych zasobów roślinnych z 1983 r.⁸, która została przyjęta w 1989 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO⁹) rezolucją nr 5/89 wprowadziła do tego porozumienia aneks dotyczący tzw. praw rolników. Prawa rolników obejmowały regulacje zmierzające do zapewnienia pomocy rolnikom i społecznościom rolniczym we wszystkich regionach świata, ale szczególnie w obszarach pochodzenia różnorodności zasobów genetycznych roślin, w ochronie i zachowaniu zasobów genetycznych roślin oraz naturalnej biosfery, a także miały na celu zapewnienie rolnikom, ich społecznościom i krajom rozwijającym się, we wszystkich regionach, pełne uczestnictwo w korzyściach, jakie obecnie i w przyszłości wynikają z lepszego wykorzystania zasobów genetycznych roślin, poprzez hodowlę roślin i inne metody naukowe¹⁰.

Jednak najistotniejszy wymiar w aspekcie ochrony prawnej tradycyjnej wiedzy mają postanowienia dwóch innych aktów prawa międzynarodowego. Pierwszym z nich jest sporządzona w dniu 5 czerwca 1992 r. Konwencja o różnorodności biologicznej¹¹, która w art. 8 pkt j wskazała, że każda z umawiających się stron, w miarę swoich możliwości i potrzeb, „stosownie do swojego ustawodawstwa krajowego respektuje, chroni i utrzymuje wiedzę, innowacje oraz praktyki stosowane przez tubylcze i lokalne społeczności, prowadzące tradycyjny tryb życia sprzyjający ochronie i zrównoważonemu użytkowaniu różnorodności biologicznej oraz wspiera ich szersze stosowanie za zgodą i przy udziale osób, które dysponują taką wiedzą, stosują innowacje i praktyki, oraz zachęca do równego podziału korzyści płynących z wykorzystania tej wiedzy, innowacji i praktyk”.

Drugi to przyjęty w dniu 3 listopada 2001 r. Międzynarodowy traktat o zasobach genetycznych roślin dla rolnictwa i wyżywienia¹², który w art. 9 ust. 1 podkreśla: „Umawiające się Strony uznają olbrzymi udział społeczności lokalnych i tubylczych oraz rolników we wszystkich regionach świata, a w szczególności w regionach pochodzenia i ośrodkach różnorodności

⁸ Resolution 8/83, International Undertaking on Plant Genetic Resources, www.fao.org/wiews-archive/docs/Resolution_8_83.pdf [dostęp: 17.02.2020].

⁹ Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO) to jedna z wyspecjalizowanych organizacji ONZ, zajmująca się zwalczaniem biedy i głodu oraz podnoszeniem dobrobytu poprzez redystrybucję żywności i rozwój obszarów wiejskich. Zob. *A short history of FAO*, www.fao.org/about/en [dostęp: 12.02.2020].

¹⁰ G. Rose, *The International Undertaking on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture: Will the Paper be Worth the Trees?*, London 2004, s. 7–8.

¹¹ Konwencja o różnorodności biologicznej sporządzona dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz.U. 2002, nr 184, poz. 1532).

¹² Międzynarodowy traktat o zasobach genetycznych roślin dla rolnictwa i wyżywienia z dnia 3 listopada 2001 r. (Dz.U. 2006, nr 159, poz. 1128).

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

roślin użytkowych, w zachowaniu i tworzeniu zasobów genetycznych roślin, stanowiących podstawę produkcji żywności oraz produkcji rolniczej na całym świecie”.

Jednocześnie w art. 9 ust. 2 Traktat ten wskazuje: „Umawiające się Strony przyjmują, że odpowiedzialność za wdrożenie Praw Rolników związanych z zasobami genetycznymi roślin dla celów wyżywienia i rolnictwa należy do rządów państw. Zgodnie z potrzebami i priorytetami oraz krajowym ustawodawstwem, każda z Umawiających się Stron zastosuje właściwe środki, w celu ochrony i promowania praw rolników, które obejmują: a) ochronę tradycyjnej wiedzy dotyczącej zasobów genetycznych roślin dla wyżywienia i rolnictwa, b) prawo do równego podziału korzyści płynących z użytkowania zasobów genetycznych roślin dla celów wyżywienia i rolnictwa, oraz c) prawo do udziału w procesie decyzyjnym, na szczeblu krajowym, w sprawach związanych z zachowaniem i zrównoważonym użytkowaniem zasobów genetycznych roślin dla wyżywienia i rolnictwa”.

Powyższe regulacje stworzyły międzynarodowe ramy prawne ochrony tradycyjnej wiedzy, w tym dotyczącej roślinnych zasobów genetycznych.

Niezależnie od ustaleń poczynionych dla potrzeb przyjęcia wskazanych wyżej regulacji prawnych na forum WIPO wciąż trwają intensywne prace zmierzające do wypracowania odrębnego, międzynarodowego porozumienia dotyczącego ochrony tradycyjnej wiedzy. W dniach od 17 do 21 czerwca 2019 r. w Genewie obradował (w ramach już 40. sesji) Międzynarodowy Komitet ds. Własności Intelektualnej i Zasobów Genetycznych, Tradycyjnej Wiedzy oraz Folkloru. Podczas obrad zaprezentowano projekt Międzynarodowej konwencji dotyczącej własności intelektualnej, zasobów genetycznych oraz tradycyjnej wiedzy związanej z zasobami genetycznymi¹³. W jego treści zaproponowano wprowadzenie na szczeblu międzynarodowym instrumentów prawnych mających na celu wyspecjalizowaną ochronę zasobów genetycznych oraz dotyczącej ich tradycyjnej wiedzy. Instrumenty te obejmują w zasadzie dwie grupy regulacji. Po pierwsze, przepisy wymuszające ujawnienie przez podmioty składające wniosek o przyznanie patentu na wynalazek oparty na tradycyjnej wiedzy źródła jej pochodzenia¹⁴. Po drugie, regulacje zakładające możliwość przyjęcia przez sygnatariuszy przyszłej konwencji rozwiązań stanowiących podstawę do ustanowienia systemów informacyjnych (baz danych) zawierających pełne dane o zasobach genetycznych i związanej z nimi tradycyjnej wiedzy¹⁵. Bazy takie stanowiłyby podstawę do określania przez urzędy patentowe zdolności patentowej wynalazków opartych na tradycyjnej wiedzy.

Opisany wyżej projekt konwencji został przedłożony przez Komitet, który go opracował, Zgromadzeniu Ogólnemu WIPO. Zgromadzenie to, po dokonaniu podsumowania postępów poczynionych w pracach nad założeniami regulacji, w szczególności zaś mając na uwadze osiągnięty poziom porozumienia co do jej celów, zakresu i charakteru zaproponowanych instrumentów prawnych, podejmie decyzję o tym, czy możliwe jest już zwołanie konferencji

¹³ I. Goss, *Draft International Legal Instrument Relating to Intellectual Property, Genetic Resources and Traditional Knowledge Associated with Genetic Resources*, April 30, 2019, www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_40/wipo_grtkf_ic_40_chair_text.pdf [dostęp: 10.03.2020].

¹⁴ Art. 3 projektu Konwencji WIPO.

¹⁵ Art. 7 projektu Konwencji WIPO.

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

dypłomatycznej dla potrzeb przyjęcia tego aktu czy też konieczne jest kontynuowanie negocjacji dotyczących porozumienia¹⁶.

POJĘCIE TRADYCYJNEJ WIEDZY

Wciąż nie udało się na forum międzynarodowym zdefiniować pojęcia tradycyjnej wiedzy. Przedstawione wyżej regulacje, posługując się, co prawda, tym terminem, nie precyzują, co on oznacza. Także podczas prac Międzyrządowego Komitetu WIPO ds. Własności Intelektualnej i Zasobów Genetycznych, Tradycyjnej Wiedzy oraz Folkloru dotychczas nie wypracowano konsensusu w tym zakresie, a Komitet wskazuje, że do czasu uzgodnienia międzynarodowej definicji tradycyjnej wiedzy proponuje kwestię definiowania pozostawić legislacjom narodowym¹⁷.

Pomimo tych trudności podkreśla się, że pojęcie „tradycyjna wiedza” można definiować na kilku płaszczyznach¹⁸. Po pierwsze, wskazując na elementy, jakie się na nią składają, takie jak: informacje o sposobach wykorzystania materiałów biologicznych w lecznictwie i rolnictwie; informacje o sposobach wytwarzania tradycyjnych produktów, w tym zarówno o charakterze użytkowym, jak i estetycznym; tradycje literackie, artystyczne i naukowe; formy ekspresji kulturowej w postaci muzyki, tańca, piosenki, rękodzieła, opowiadań, dzieł sztuki, symboli, rytuałów itp. Po drugie, podkreślając, że została ona opracowana w przeszłości, ale jest używana od pokoleń, nie jest więc statyczna – podlega ciągłym zmianom i ulepszeniom, adaptując się i dostosowując do zmieniających się okoliczności. Po trzecie, poprzez określenie jej form wyrazu – niekiedy jest to wiedza skodyfikowana, zapisana, ale w znacznej przewadze opiera się na przekazie ustnym. Po czwarte, znajduje się ona w posiadaniu konkretnych osób (szamanów, uzdrowicieli), grup osób (rolników, hodowców) lub całych społeczności lokalnych.

Inaczej sytuacja przedstawia się z definicją pojęcia „zasoby genetyczne”. Przede wszystkim definicję taką zawiera art. 2 Konwencji o różnorodności biologicznej, według którego „zasoby genetyczne” to materiał genetyczny posiadający faktyczną lub potencjalną wartość. Jednocześnie Konwencja precyzuje, że „materiał genetyczny” oznacza jakiegokolwiek materiał roślinny, zwierzęcy, mikrobiologiczny lub innego pochodzenia, zawierający funkcjonalne jednostki dziedziczności. Zarazem Konwencja wskazuje, że kategoria zasobów genetycznych mieści się w szerszym pojęciu „zasoby biologiczne”, które obejmują zasoby genetyczne, organizmy i ich części, populacje i jakiegokolwiek inne żywe elementy ekosystemu, które faktycznie lub potencjalnie mogą być wykorzystywane lub mogą stanowić wartość dla ludzkości.

Na powyższych definicjach bazują również propozycje międzynarodowej regulacji prawnej dotyczącej ochrony tradycyjnej wiedzy, w tym dotyczącej zasobów genetycznych,

¹⁶ I. Goss, *Information note for IGN 40 – discussions under agenda item 7 – “taking stock of progress and making a recommendation to The General Assembly”*, Geneva 2019, www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_40/wipo_grtkf_ic_40_chair_future_work.pdf [dostęp: 11.03.2020], s. 1.

¹⁷ Idem, *Draft International Legal Instrument Relating to Intellectual...*, s. 7.

¹⁸ M. Girsberger, *Traditional Knowledge and Intellectual Property Rights. The Current State of Play at the International Level*, Jusletter 26. Januar 2004, www.humanrights.ch/cms/upload/pdf/050829_tradKnowledge_Girsberger_jusletter2004.pdf [dostęp: 10.10.2020], s. 2.

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

opracowywane obecnie przez WIPO, o których była mowa powyżej. Zaproponowana przez Międzyrządowy Komitet WIPO definicja zasobów genetycznych oraz definicja materiału genetycznego są tożsame z określeniami nadanymi im przez Konwencję o różnorodności biologicznej. Jednakże dla potrzeb stworzenia funkcjonujących mechanizmów ochrony tradycyjnej wiedzy, w tym w zakresie zasobów genetycznych, konieczne jest wypracowanie siatki pojęciowej łączącej te definicje z określeniami precyzującymi mechanizmy możliwego czerpania korzyści z tych źródeł. Dlatego też projektowana konwencja WIPO stara się zdefiniować pojęcia: „bezpośrednie bazowanie na zasobach genetycznych”, „źródła zasobów genetycznych” oraz „źródła tradycyjnej wiedzy związanej z zasobami genetycznymi”¹⁹.

Projektodawcy zakładają, że pojęcie „bezpośrednie bazowanie na zasobach genetycznych” oznacza, iż zasoby genetyczne i/lub związana z nimi tradycyjna wiedza musiały być konieczne lub istotne dla opracowania zastrzeżonego wynalazku oraz zastrzegany wynalazek musi zależeć od określonych właściwości wynikających z zasobów genetycznych i/lub związanej z nimi tradycyjnej wiedzy. Ustalenie oparcia w taki sposób danego wynalazku na tradycyjnej wiedzy ma stanowić przesłankę obowiązku ujawnienia źródła tradycyjnej wiedzy we wniosku patentowym. Jednocześnie Komitet WIPO proponuje szerokie zakreślenie pojęcia „źródła zasobów genetycznych” i objęcia nim każdego źródła, z którego wnioskodawca (ochrony patentowej) uzyskał zasoby genetyczne, takiego jak centrum badawcze, bank genów, Wielostronny System Dostępu i Podziału Korzyści²⁰ lub jakkolwiek inna kolekcja *ex situ*²¹ lub kolekcja depozytariusza takich zasobów genetycznych. „Źródło tradycyjnej wiedzy związanej z zasobami genetycznymi” oznacza każde źródło, z którego wnioskodawca uzyskał tradycyjną wiedzę związaną z zasobami genetycznymi, takie jak: literatura naukowa, publicznie dostępne bazy danych, wnioski patentowe, publikacje patentowe.

Zbudowana w taki sposób siatka pojęciowa dotycząca tradycyjnej wiedzy, w tym w zakresie zasobów genetycznych, nadal pozostaje niekompletna. Co więcej, nie uwzględnia wprost i bezpośrednio wiedzy gromadzonej w źródłach niesformalizowanych (przekazach ustnych, naukach szamańskich itp.).

POWODY OCHRONY TRADYCYJNEJ WIEDZY

Nie sposób rozważyć kwestii ochrony tradycyjnej wiedzy bez odpowiedzi na fundamentalne pytanie o uzasadnienie takiej potrzeby. Również w tym aspekcie brak jest jednolitego stanowiska doktryny prawa²². Funkcjonują dwie zasadnicze grupy poglądów. Zgodnie z pierwszą koncepcją ochrony tradycyjnej wiedzy należy rozpatrywać w kontekście praw własności intelektualnej. Najogólniej mówiąc, przyznanie ochrony oznacza wykluczenie możliwości nieuprawnionego korzystania z takiej wiedzy przez osoby trzecie oraz zapewnienie

¹⁹ Art. 2 projektu Konwencji WIPO.

²⁰ Wielostronny System Dostępu i Podziału Korzyści to międzynarodowy instrument ułatwiający wymianę zasobów genetycznych pomiędzy podmiotami posiadającymi siedziby w państwach-sygnatariuszach Międzynarodowego traktatu o zasobach genetycznych roślin dla rolnictwa i żywienia (art. 10 i n. traktatu).

²¹ „Kolekcja *ex situ*” oznacza (zgodnie z przepisami art. 2 Traktatu o zasobach genetycznych roślin dla rolnictwa i żywienia) zbiór zasobów genetycznych roślin dla celów rolnictwa i żywienia utrzymywany poza ich naturalnym środowiskiem.

²² C.M. Correa, *op. cit.*, s. 5.

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

monopolu w tym zakresie podmiotom uprawnionym²³. Zwolennicy drugiej koncepcji promują ochronę tradycyjnej wiedzy przed zastosowaniami, które mogą ją zniszczyć lub negatywnie wpłynąć na życie, czy też kulturę społeczności, które ją opracowały i kultywują²⁴. Koncepcje te w praktyce łączą się ze sobą. Niezależnie od przyjętego paradygmatu w literaturze wskazuje się jako główne argumenty za przyznaniem ochrony tradycyjnej wiedzy: względy sprawiedliwościowe, względy ochrony szerszych celów społecznych, względy zachowania tradycyjnego stylu życia, względy dotyczące zapobiegania „biopiractwu”, względy promowania wykorzystania tradycyjnej wiedzy, względy nieekonomiczne²⁵.

Względy sprawiedliwościowe opierają się na zasadach słuszności. Podkreśla się, że współcześnie bardzo często tradycyjna wiedza generuje wartości ekonomiczne, które w braku właściwej ochrony nie przypadają jej twórcom. Bardzo dobrze ilustruje to sposób wykorzystania zasobów genetycznych roślin. Tradycyjni rolnicy chronią i wykorzystują zasoby genetyczne roślin poprzez ciągłe wytwarzanie nasion, selekcję najlepiej przystosowanych roślin, wymianę z innymi członkami społeczności lokalnej. Jednocześnie, w przypadku pozyskania takich materiałów genetycznych przez przemysł, są one wykorzystywane do twórczej hodowli nowych odmian roślin i zarobkowego korzystania z nich z pominięciem tradycyjnych rolników.

Rozważając względy ochrony szerszych celów społecznych, akcentuje się, że zachowanie tradycyjnej wiedzy (np. wiedzy rolniczej) pomaga osiągnąć szersze cele społeczeństwa w zakresie ochrony środowiska, zachowania bioróżnorodności, zrównoważonego rolnictwa i bezpieczeństwa żywnościowego.

Tradycyjna wiedza stanowi także centralny element dziedzictwa kulturowego ludzkości. Objęcie jej ochroną praw własności intelektualnej i zapewnienie tym samym możliwości czerpania z tego tytułu korzyści ekonomicznych przez społeczności lokalne może stanowić zachętę do kultywowania tradycji i zapobieganie jej utracie.

Tradycyjna wiedza, w tym najczęściej dotycząca sposobów wykorzystania zasobów genetycznych, bardzo często bywa przedmiotem zawłaszczania, szczególnie przez badaczy i koncerny pochodzące z krajów rozwiniętych. Wykorzystywana jest wprost lub poprzez użycie w taki sposób praw własności intelektualnej. Gdyby tradycyjna wiedza była chroniona prawem własności intelektualnej na rzecz jej pierwotnych dysponentów, takie biopiractwo nie byłoby możliwe.

Argumenty dotyczące promowania wykorzystania tradycyjnej wiedzy za pomocą praw własności intelektualnej opierają się na założeniu, że objęcie tradycyjnej wiedzy ochroną prawną może zagwarantować szersze promowanie jej wykorzystania bez obawy przed jej zawłaszczaniem. Objęcie tradycyjnej wiedzy jakąś formą ochrony może stworzyć podstawę zaufania potrzebną społecznościom lokalnym do podzielenia się swoją wiedzą, gdyż może prowadzić do poprawy pozycji takich społeczności w osiągnięciu korzyści z jej wykorzystania.

²³ D. Downes, *Using Intellectual Property as Tool to Protect Traditional Knowledge Recommendations for Next Steps*, Washington 1997, s. 16 i n.

²⁴ T. Simpson, *Indigenous Heritage and Self-determination: The Cultural and Intellectual Property Rights of Indigenous Peoples*, Copenhagen 1997, s. 30 i n.

²⁵ C.M. Correa, *op. cit.*, s. 5–9.

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Wreszcie podkreśla się, że ochrona prawna tradycyjnej wiedzy może mieć również cele nieekonomiczne, takie jak np. moralne uznanie autorstwa. Autorzy mają prawo zarówno do ekonomicznych, jak i do moralnych praw wynikających z systemów praw własności intelektualnej.

SPOSOBY OCHRONY TRADYCYJNEJ WIEDZY

Prawa własności intelektualnej są postrzegane jako jeden z instrumentów, który może służyć ochronie tradycyjnej wiedzy, w tym tradycyjnej wiedzy rolniczej dotyczącej zasobów genetycznych. Nawet wśród zwolenników stosowania praw własności intelektualnej dla celów ochrony tradycyjnej wiedzy jednak nie ma konsensusu co do tego, czy dla ochrony tej należy stosować istniejące systemy praw własności intelektualnej czy też konieczne jest stworzenie nowego *sui generis* modelu ochrony²⁶.

W debacie pojawiają się również głosy stanowczego sprzeciwu w obejmowaniu tradycyjnej wiedzy prawami własności intelektualnej. Przeciwnicy takiego działania wskazują, że zachodnia koncepcja praw własności intelektualnej jest niezgodna z praktykami i kulturą społeczności lokalnych i tubylczych i jest dla nich niezrozumiała, a włączenie tradycyjnej wiedzy w system gospodarki rynkowej może ją ostatecznie przytłoczyć i zniszczyć. Ponadto wskazują, że prawo ma jedynie zapewnić możliwości rozwoju tej wiedzy poprzez zagwarantowanie zachowania siedlisk społeczności lokalnych i tubylczych (przez bezpieczeństwo własności, kontroli zasobów, poszanowania tradycyjnej kultury) oraz zagwarantowanie zapobiegania nadmiernemu zawłaszczaniu tej wiedzy²⁷.

Tradycyjna wiedza może być chroniona z wykorzystaniem istniejących systemów praw własności intelektualnej (np. z wykorzystaniem prawa autorskiego), w szczególności w aspekcie tradycyjnej wiedzy manifestującej się w dziełach literackich, opowieściach, legendach, mitach, obrzędach, tkaninach, dziełach malarskich, ceramice, rzeźbie itp. Prawa pokrewne można wykorzystywać do ochrony praw tancerzy, piosenkarzy, lalkarzy, aktorów. W ograniczonym zakresie wiedza taka może podlegać patentowaniu. Patenty mogą dotyczyć jedynie rozwiązań technicznych, które mają zastosowanie przemysłowe, są nowatorskie i odznaczają się poziomem wynalazczym, w odniesieniu do tradycyjnej wiedzy. Patenty mogą być wykorzystane do patentowania produktów wyizolowanych, syntezy z zasobów genetycznych. W przypadku roślinnych zasobów genetycznych, wchodzących w skład tradycyjnej wiedzy, możliwe jest obejmowanie ich ochroną wyłącznego prawa do odmian roślin. Prawa ochronne na wzory przemysłowe mogą stanowić podstawę dla ochrony produktów rzemieślniczych, mebli, naczyń, odzieży. Obiecującym źródłem przepisów służących ochronie tradycyjnej wiedzy mogą być regulacje dotyczące oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia – w ten sposób można chronić stanowiące element tradycyjnej wiedzy produkty żywnościowe, a także produkty rzemiosła, jeśli można związać ich powstawanie z konkretnym obszarem geograficznym. Niektóre elementy tradycyjnej wiedzy są utrzymywane w tajemnicy np. przez szamanów czy uzdrowicieli, ich wiedza np. w zakresie wykorzystywania

²⁶ *Ibidem*, s. 9.

²⁷ G.S. Nijar, *In Defence of Local Community Knowledge and Biodiversity: A Conceptual Framework and the Essential Elements of a Rights Regime*, Penang 1996, s. 32 i n.

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

zasobów genetycznych w lecznictwie może być bowiem chroniona w oparciu o przepisy dotyczące tajemnicy handlowej.

Niemniej ochrona tradycyjnej wiedzy, w tym wiedzy rolniczej odnoszącej się do zasobów genetycznych roślin, za pomocą tradycyjnych systemów praw własności intelektualnej może natrafiać w praktyce na liczne przeszkody, takie jak: brak waloru nowości dla tych dóbr intelektualnych, których ochrona go wymaga; brak możliwości przyznawania ochrony przedmiotom zbiorowym, jak np. całe społeczności lokalne lub tubylcze; brak możliwości ochrony nowatorskich idei wypracowanych przez społeczności lokalne; wreszcie zbyt wysokie koszty oraz formalizm nabycia i ochrony praw własności intelektualnej.

PODSUMOWANIE

Ochrona prawna tradycyjnej wiedzy, w tym wiedzy rolniczej dotyczącej zasobów genetycznych, znajduje się obecnie w fazie wstępnej. Konieczne jest przezwyciężenie szeregu problemów koncepcyjnych związanych z jej wdrożeniem: potrzebna jest spójna definicja tradycyjnej wiedzy; nie można rozpatrywać kwestii ochrony tradycyjnej wiedzy bez rozstrzygnięcia kwestii etycznych, środowiskowych i społeczno-gospodarczych; należy określić krąg beneficjentów takiej ochrony. Wydaje się także, że istniejące systemy praw własności intelektualnej mogą być jedynie jednym z narzędzi takiej ochrony, ale same w sobie będą niewystarczające. Niewystarczające może być również powołanie *sui generis* modelu ochrony tradycyjnej wiedzy. Konieczne wydaje się też, obok uwzględnienia postulatów prawnej ochrony tradycyjnej wiedzy, wdrożenie mechanizmów gwarantujących zapewnienie przetrwania i poprawy warunków życia społeczności tubylczych w ich środowisku przyrodniczym i kulturowym. Jest to bowiem miejsce, w którym tradycyjna wiedza powstała, wciąż się rozwija i ewoluuje oraz jest kultywowana.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- A short history of FAO*, www.fao.org/about/en [dostęp: 12.02.2020].
- Correa C.M., *Traditional Knowledge and Intellectual Property: Issues and Options Surrounding the Protection of Traditional Knowledge*, Geneva 2001.
- Downes D., *Using Intellectual Property as Tool to Protect Traditional Knowledge Recommendations for Next Steps*, Washington 1997.
- Garnicz T., *Domena publiczna – obszar wolności*, [w:] *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Lublin 2013.
- Girsberger M., *Intellectual property rights and traditional knowledge: Background, terminology and issues arising*, [w:] *Methods for Risk Assessment of Transgenic Plants, IV. Biodiversity and Biotechnology*, eds. K. Amman, Y. Jacot, R. Braun, Basel 2003.
- Girsberger M., *Traditional Knowledge and Intellectual Property Rights. The Current State of Play at the International Level*, Jusletter 26. Januar 2004, www.humanrights.ch/cms/upload/pdf/050829_tradKnowledge_Girsberger_jusletter2004.pdf [dostęp: 10.10.2020].
- Goss I., *Draft International Legal Instrument Relating to Intellectual Property, Genetic Resources and Traditional Knowledge Associated with Genetic Resources*, April 30, 2019, www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_40/wipo_grtkf_ic_40_chair_text.pdf [dostęp: 10.03.2020].
- Goss I., *Information note for IGN 40 – discussions under agenda item 7 – “taking stock of progress and making a recommendation to The General Assembly”*, Geneva 2019,

Uwaga: Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_40/wipo_grtkf_ic_40_chair_future_work.pdf [dostęp: 11.03.2020].
- Inside WIPO*, www.wipo.int/about-wipo/en [dostęp: 10.10.2020].
- International Bureau of WIPO, *The Protection of Expressions of Folklore: The Attempts at International Level*, <http://itt.nissat.tripod.com/itt9903/folklore.htm> [dostęp: 11.02.2020].
- Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions*, www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/unesco/unesco001en.pdf [dostęp: 12.02.2020].
- Nijar G.S., *In Defence of Local Community Knowledge and Biodiversity: A Conceptual Framework and the Essential Elements of a Rights Regime*, Penang 1996.
- Potakowski P., *Nowa definicja domeny publicznej w prawie polskim*, [w:] *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Lublin 2013.
- Rose G., *The International Undertaking on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture: Will the Paper be Worth the Trees?*, London 2004.
- Tony S., *Indigenous Heritage and Self-determination: The Cultural and Intellectual Property Rights of Indigenous Peoples*, Copenhagen 1997.
- UNESCO in brief – Mission and Mandate*, <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> [dostęp: 17.02.2020].

AKTY PRAWNE

- Konwencja o różnorodności biologicznej sporządzona dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz.U. 2002, nr 184, poz. 1532).
- Międzynarodowy traktat o zasobach genetycznych roślin dla rolnictwa i żywienia z dnia 3 listopada 2001 r. (Dz.U. 2006, nr 159, poz. 1128).
- Resolution 8/83, *International Undertaking on Plant Genetic Resources*, www.fao.org/wiews-archive/docs/Resolution_8_83.pdf [dostęp: 17.02.2020].